

## ЗАКЉУЧАК

Почетком осамдесетих година 20. века били су уочљиви бројни показатељи кризе која је захватила Социјалистичку Федеративну Републику Југославију. Устав из 1974. од ње је направио нефункционалну државу у којој се шест република развијало аутархично и самостално. Додатни проблем било је то што је Србија била издељена у три дела, два дела су чиниле покрајине, од којих су стваране парадржаве, супротстављене републици чији су део биле. Руководство Србије, која према Уставу из 1974. није имала равноправан стаус са другим републикама, покренуло је питање њеног положаја, тражећи да Србија добије могућност да остварује надлежности на целој својој територији, а не само на правно недефинисаној територији између две покрајине. Национални сукоби су заостравани и били су највидљивији у јужној српској покрајини (на Косову и Метохији), у којој је деценијама трајало исељавање Срба и Црногораца, а кулминирали су албанским насилним демонстрацијама у пролеће 1981. године. Власт се све више суочавала са отпором опозиционо оријентисане интелигенције која је тражила више политичких слобода, посебно у Београду. О озбиљности економске кризе сведочили су ниска продуктивност рада, висока инфлација, нереално велика инвестициона улагања и потрошња, велики број незапослених, зависност индустрије од увоза и др. У таквим околностима је спољни дуг земље постајао све већи проблем, прерастајући у дужничку кризу и неликвидност према иностранству.

Према подацима Савезног извршног већа, укупан дуг према иностранству износио је 1981. око 21 милијарде долара, од чега конвертибилном подручју око 19,5 милијарди. Углавном је био последица драматичног раста задуживања у последњих пет година Титовог живота, јер је 1975. био три пута мањи, тј. око 6,5 милијарди. Раст спољног дуга се временски подударао са годинама великих инвестиционих улагања у Југославији и велике понуде кредита на међународном тржишту капитала. Домаћи извори новца нису могли да прате велике инвестиционе амбиције, па се посезало за кредитима из света. Истовремено је расла

потрошња у земљи, слабила је економска мотивисаност извоза, а због великог пораста домаће потрошње растао је увоз. Неконтролисано задуживање и високе камате довеле су до тога да су годишњи ануитети 1982. достигли чак пет милијарди долара.

Структура дуга по рачности и намени је из године у годину погоршавана узимањем финансијских кредита за одржавање спољне ликвидности, па је износ најнеповољнијих краткорочних кредита конвертибилном подручју повећан са 114 милиона 1975. на 2,3 милијарде долара 1981. У том периоду је највећи део задужења трошен на покривање дефицита текућег платног биланса који је 1976–1980. износио 8,6 милијарди долара.

Током пораста југословенског спољног дуга дошло је до великих промена у регионалној структури економских односа са иностранством, што је био један од узрока раста дуга. Југословенска привреда је све више увозила са Запада, задужујући се у доларима, а све више извозила у социјалистичке земље системом клиринга. У развијене земље Запада је 1966–1970. одлазило чак 54% југословенског робног извоза, а 1982. само 28%. Учешће извоза у социјалистичке земље повећано је са 34% на 51%. Истовремено је зависност југословенске привреде од увоза са Запада остала велика (1982. око 54% робног увоза је долазило из тих земаља). Другим речима, привредни раст је оствариван уз велику зависност од увоза, који је покриван кредитима, а не извозом. Висока тражња на домаћем тржишту и диспаритети домаћих и страних цена, при чему су домаће цене расле више у односу на цене у земљама са конвертибилним начином плаћања, чинили су увоз профитабилним, јачали увозну зависност и слабили заинтересованост привредних организација за извоз.

Југославија је 1979. имала рекордно висок дефицит текућег платног биланса од 3,7 милијарди долара. Он је годинама непрекидно растао. У робној размени са развијеним земљама Запада Југославија је имала велики дефицит, који је од 1976. до 1981. премашео 24 милијарде долара. Покривеност увоза извозом је у првој половини шездесетих била 73,8%, у првој половини седамдесетих 56,4%, да би 1979. пала на свега 48,5%.

Тешке су биле и последице енергетске кризе у свету, односно раста цене нафте, па је 1980, за мање количине нафте него 1979, Југославија платила око милијарду долара више.

У условима велике самосталности република и покрајина после Устава из 1974, неке од њих су „пробијале“ своје квоте задуживања на које су имале право у складу са договором унутар земље. Током 1979. и 1980. прекорачење у односу на пројектовани биланс износило је око 1,3 милијарде долара. Билансну позицију је највише прекорачила Хрватска (скоро 800 милиона).

Тешкоће у финансирању високог дефицита платног биланса у 1979, низак степен ликвидности земље у међународним плаћањима, исцрпљивање девизних резерви, депресирање динара од 43% у 1980. и неизвесност да се једном продате девизе могу поново купити, довели су у фебруару 1980. до престанка рада јединственог девизног тржишта у Југославији. Његово функционисање је замењено интервенцијама Народне банке Југославије за потребе Федерације и продајом девиза банака у циљу очувања спољне ликвидности. То је нарушавало политику јединственог курса динара формирањем мноштва тржишта девиза са веома различитим курсевима, по правилу вишим од званичног. Девизни токови су постали нелегални. Девизе су истиснуле динар из платног промета.

Спољни дуг, који се прелио у спољну неликвидност државе, имао је велике последице на ликвидност југословенских пословних банака, што је било озбиљно унутрашње политичко питање, јер су банке биле под политичким патронатом република и покрајина. Већ крајем 1981. проблем спољне ликвидности је био карактеристичан за пет банака (Војвођанска банка Нови Сад, Стопанска банка Скопље, Косовска банка Приштина, Инвестициона банка Титоград и Привредна банка Загреб). Дакле, пет република и покрајина је суштински остало без девизно ликвидних банака. Само су централна Србија, Словенија и БиХ и даље имале ликвидне банке. Да би се спасила ликвидност неликвидних банака и одржала спољна ликвидност земље, интервенисала је Народна банка Југославије. Она је од почетка године до 10. децембра 1981. продала 1,7 милијарди долара на међубанкарским састанцима, при чему је 244

милиона коришћено за одржавање ликвидности банака у међународним плаћањима (највише Војвођанској банци – 97,3 и Косовској удруженој банци – 77,9 милиона долара).

Због недостатка девиза и колапса унутрашњег девизног тржишта, држава је посебним административним мерама покушавала да обезбеди девизе за одржавање спољне ликвидности. Низом закона прописана је обавеза банака и привредних организација да део девизног прихода издвоје на рачуне Народне банке Југославије за потребе увоза енергетских сировина, плаћања обавеза Федерације у иностранству и враћање страних кредита. Међутим, износи који су издвајани били су далеко испод законом прописаних. Радне организације и њихове банке налазиле су разне легалне и нелегалне начине да не изврше законске обавезе издвајања девиза на рачуне Народне банке. У југословенском систему таква пракса није била могућа без подршке републичког или покрајинског политичког врха. Од јануара до краја јула 1982, уместо 978 милиона долара, на рачуне Народне банке је уплаћено само 626,8 милиона. Највише су договали САП Косово (80,7% обавеза) и Хрватска (54%). Недостајуће девизе су надокнађиване из девизних резерви, чиме су оне исцрпљене скоро до краја. За увоз нафте плаћено је у првих пет месеци 1982. године 589,3 милиона долара, од чега је приливом девиза на основу закона о издвајању дела девизног прихода плаћено само 241,6 милиона, а осталих 347,7 платила је Народна банка из девизних резерви. Учешће девизних резерви је било највеће у увозу нафте за САП Косово (88,6%), Црну Гору (83,6%), САП Војводину (80,6%), Македонију (75,9%), Хрватску (75,3%). Само су Словенија и централни део Србије већим делом увоз нафте платили издвајањем дела девизног прилива својих радних организација него коришћењем девизних резерви. Исти трендови су настављени и 1983. па су девизне резерве у лето те године спале на само 1,3 милијарде долара.

Највећи југословенски дужник била је Привредна банка Загреб. Она је била и основни узрок неликвидности Хрватске и највећи разлог за урушавање југословенског угледа у светским финансијским и политичким круговима. Хрватска је 1982. суштински банкротирала и њена ликвидност је одржавана девизним резервама Федерације и средствима

ма других банака. Привредна банка Загреб је крајем 1981. имала милијарду и 735 милиона долара дуга по страним кредитима само за главницу, од чега је 64,27% био дуг Индустирије нафте. У свим доспелим а неизмиреним обавезама југословенских банака иностранству на дан 3. септембра 1982. обавезе Привредне банке су биле око 87%. Народна банка Југославије је током 1982. помогла Привредну банку Загреб са 610,2 милиона долара, али је она наставила да послује несавесно и незаконито. Гувернер Радован Макић и савезни секретар за финансије Јоже Флорјанчич су закључили да је због понашања те банке „укупно пословно банкарство земље практично блокирано“ и да се понашање банке граничило „са одсуством одговорности према себи и земљи као целини“. Банка је континуирано каснила са враћањем страних кредита, што је изазивало незадовољство страних држава и банака и осетно угрожавало углед Југославије у свету. Најчешћа и најозбиљнија упозорења и жалбе су долазили од представника САД-а, али и Француске, Велике Британије, Јапана, Кувајта и др.

Суочена са бројним показатељима економске кризе и високог спољног дуга и претњама да он прерасте у спољну великвидност, југословенска власт је крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година покушала да кризу реши спровођењем програма економске стабилизације и новим задуживањем. Кључни циљеви економске политике били су смањење инвестиција, високе инфлације и потрошње, повећање извоза и смањење платног дефицита са иностранством, али они често нису остваривани у пракси. Истовремено, Југославија је 1980. склопила аранжман са Међународним монетарним фондом (ММФ) и затражила од водећих западних влада и Кувајта да утичу на пословне банке у својим земљама да одобре нове кредите у наредне три године. Фонд је у јуну 1980. прихватио захтев СФРЈ да користи његова средства у износу од 440 милиона долара. Југословенска тактика је била да кредите на Западу добије билатерално, а не од блока држава. Супротно југословенској жељи, западне државе су наступале синхронизовано, уз међусобна усаглашавања и консултације са ММФ-ом. Југославија је успела да билатералне аранжмане оствари са Француском, Италијом, Аустријом и СР Немачком, али не и са САД-ом и Британијом са којима је морала да

пристане на синдиковани кредит америчких, канадских, британских и јапанских банака од 400 милиона долара. Много лакше него на Западу, у другој половини 1980. кредит је добила у Кувајту, у износу од 250 милиона долара.

Споразумима са западним државама, ММФ-ом и Кувајтом Југославија је 1980. очувала спољну ликвидност, али је то била и последња година у којој је добила кредите без тешких условљавања са Запада. Већ 1981. није успела да добије нови синдиковани амерички кредит нити кредит немачких банака. Поуздани кредитори су остали само Кувајт и Француска. У јануару те године, на југословенски захтев, раскинут је остојећи аранжман са ММФ-ом и склопљен нови *stand by* аранжман за период од 1981. до 1983. на око 2,1 милијарде долара (сваке године близу 700 милиона). Југословенска зависност од те организације и њених услова постајала је све израженија.

Током 1982. југословенска неликвидност је била све већа, а воља западних кредитора (држава и банака) да одобре нове кредите све мања. Земља више није могла да уредно измирује обавезе према иностранству. Државни и партијски органи су у јесен те године одбили да формално затраже репрограм дугова плашећи се да би то угрозило углед СФРЈ у свету и изазвало политичке и социјалне потресе у земљи. Крајем године западне владе, банке и финансијске институције су се поставиле према Југославији као један блок. Чиниле су га владе 15 земаља које је окупио САД, западне пословне банке дотадашњи кредитори Југославије, којих је било око 630, ММФ, Међународна банка за обнову и развој и Банка за међународна поравнања из Базела (БИС). Иако су међу њима постојали неспоразуми и узајамна сумњичавост, посебно међу банкама и између банака и влада, свих пет партнера је инсистирало да Југославија мора да склопи аранжман са целим блоком, а не са појединим партнерима посебно и да услов за аранжман буде да Југославија прихвати захтеве ММФ-а и са том организацијом постигне споразум. Најтеже услове Југославији су постављали Међународни монетарни фонд и западне банке. Фонд је захтевао да Југославија води политику реалног курса динара, да каматне стопе буду позитивне (изнад нивоа инфлације), да потрошња буде смањена, да висина банкарских пласма-

на буде ограничена и др. Западне банке су на састанку у Цириху 17. јануара 1983. ставиле у изглед средњорочни кредит од око две милијарде долара и задржавање нивоа раније датих краткорочних кредита. Банке су тада одложиле плаћања главнице по краткорочним, средњорочним и дугорочним кредитима за 90 дана. Суштински, то је био неформални репрограм дугова који је Југославија, услед неликвидности, морала да прихвати. На састанку у Берну 18. и 19. јануара 1983. владе 15 западних држава, на челу са САД-ом, склопиле су меморандум којим су одобриле Југославији робне и финансијске кредите у укупном износу од милијарду и 362 милиона долара, а детаљи су наредних месеци уговарани са сваком државом посебно.

Тешки преговори са страним кредиторима, посебно са ММФ-ом и банкама, окончани су у лето 1983. године. Југославија је углавном прихватила стране услове. Скупштина СФРЈ је 3. јула усвојила неколико закона којима је суштински, под притиском Запада, мењан југословенски систем у правцу централизације и проширивања надлежности Народне банке. Федерација, њена влада и централна банка постали су једини јемац свих кредита. Тиме је СФРЈ као држава била солидарно одговорна за све обавезе привредних субјеката и свих република и покрајина, а сви кредити узети до краја 1982. су „подржављени“.

Усвајање закона у Скупштини омогућило је да се дуготрајна акција за формирање страног финансијског аранжмана за Југославију лакше оконча. Уговор са Међународним координационим комитетом је потписан 9. септембра 1983. у Њујорку, са ММФ-ом је по *stand by* аранжману за 1983. закључено 604 милиона, са Међународном банком за обнову и развој кредит од 275 милиона, са Банком за међународна поравнања краткорочни кредит од 500 милиона долара са обавезом враћања у 1983, а са владама 15 западних земаља 900 милиона долара робних кредита за увоз репродукционог материјала за производњу намењену извозу на конвертибилно подручје, 300 милиона долара финансијских кредита за рефинансирање главнице дуга која је доспевала у 1983. и 220 милиона долара нових финансијских готовинских кредита. Укупно је, без кредита БИС-а који је враћан у истој години, цена југословен-

ског финансијског преживљавања у 1983. години износила нешто више од четири милијарде долара.

И после усвајања закона 3. јула 1983. и склапања споразума са страним кредиторима, у Југославији је остало нерешено питање које је представљало један од најважнијих унутрашњих аспеката спољног дуга – потраживања оних банака које су годинама плаћале обавезе за друге банке или радне организације које нису биле у њиховом систему. У условима недостатка девиза и неликвидности бројних банака, неколико преосталих ликвидних банака, пре свега банке из Србије (Удружена београдска банка и Југобанка), а у мањој мери и Љубљанска банка, плаћале су од 1980. године стотине милиона долара обавеза банака и привредних организација из других делова земље. Тако је Инвестбанка, која је пословала у саставу Удружене београдске банке, средином 1984. потраживала 361,4 милиона долара од банака и привредних организација из других делова земље чије је обавезе платила. Иако су их савезни закони обавезивали да плате дуг, дужници су упорно избегавали да испуне обавезе.